

NOVINARSTVO KOT DELO V KAPITALIZMU: TRANSFORMACIJE NOVINARSTVA SKOZI TRANSFORMACIJE PROIZVODNIH REŽIMOV

Sašo Slaček Brlek, Igor Vobič

Članek izhaja iz študij sprememb novinarstva kot dela, ki jih spremljajo razprave o njegovi sodobni politični, ekonomski in socialni krizi, in jih s pomočjo teorije delovnega procesa postavlja v zgodovinsko perspektivo. Koncept proizvodnega režima, kot ga je postavil kritični sociolog Michael Burawoy, in njegova aktualizacija predstavljata temelja teoretsko-zgodovinske analize razvoja novinarstva v kapitalističnih družbah – od vzpostavitve hegemonkega režima po drugi svetovni vojni do prehoda v hegemonski despotizem z uveljavitvijo neoliberalizma. Članek ne proučuje le vprašanja, kako se spremembe v proizvodnem režimu odražajo v novinarskem delovnem procesu, temveč razgrinja implikacije teh ideoloških in političnih procesov za novinarje kot delavce, njihov socialni status in politično veljavo, ter novinarstvo kot družbeno institucijo, ki naj bi državljane povezovala s političnim življenjem in jim omogočala dejavno vključitev vanj.

KLJUČNE BESEDE novinarstvo, delo, kapitalizem, hegemonija, proizvodni režim

Journalism as Labour in Capitalism: Transformations of Journalism through Transformations of Production Regimes

The article derives from studies on journalism as labour, which are resonated with debates on its contemporary political, economic and social crisis, and places them in a historical perspective on the basis of the labour process theory. The concept of the production regime as coined by critical sociologist Michael Burawoy and its actualisation present the cornerstone of the theoretical-historical analysis of journalism's development in the capitalist societies – from the emergence of the hegemonic regime after the Second World War to the transition into hegemonic despotism with the rise of neoliberalism. The article does not only deal with the question of how the changes in the production regime are reflected in the labour process, but also reveals the implications of these ideological and political processes for journalists as labourers, their social status and political relevance, as well as for journalism as social institution which aims to connect citizens with political life and to enable them to participate in it meaningfully.

KEYWORDS journalism, labour, capitalism, hegemony, production regime

Uvod

V novinarstvu 21. stoletja so se odnosi moči med delom in kapitalom odločno nagnili v prid slednjega. Negotovost delovnih pogojev je normalizirana kot strategija nadzora v uredništvih, kjer redno zaposlitev nadomeščajo z različnimi nestandardnimi oblikami dela, novinarji pa morajo v skladu z logiko neoliberalnih industrijskih odnosov izkazovati visoke stopnje prilagodljivosti (Deuze 2007; Paulussen 2012; Splichal 2014). Novinarstvo se skozi zgodovinski pojav razsposabljanja (angl. deskilling) podreja tehnološkim inovacijam, pri čemer se poglobljajo razlike in konflikti med novinarji (Cohen 2015a; Vobič 2015; Splichal in Dahlgren 2016). Ko delajo več za manj denarja in z manj pravicami, so razpeti med tveganjem izgube dela (Deuze in Marjoribanks 2009; Deuze in Fortunati 2010; Compton in Benedetti 2010) in izgorelostjo (Reinardy 2011). Namesto kolektivnega odziva delavcev v uredništvih in drugod po proizvodni verigi te težnje spremljajo individualizacija in slabljenje solidarnosti (Paulusen 2012), zapuščanje sindikatov, ki v kolektivnih pogajanjih ne uspevajo izbojevati otipljivih rezultatov (Mosco 2009), uveljavitev podjetniških idealov (Wiik 2015) in razmah novinarskih zagonskih podjetij (Chadha 2015).

Ti procesi, ki odslikavajo poglobljanje politične in ekonomske krize novinarstva v kapitalističnih družbah (Blumler 2010), so v zadnjem desetletju spodbudili zanimanje raziskovalcev za prepletena vprašanja delovnega procesa in njegovih inovacij (Vobič 2015; Cohen 2015a; Slaček Brlek, Smrke in Vobič 2017), delovnih odnosov in pogojev (Compton in Benedetti 2010; Cohen 2015b; Örnebring in Ferrer Conill 2016; Splichal in Dahlgren 2016; Ferrer Conill 2017) ter kolektivne zavesti in organiziranja (Deuze in Fortunati 2010; Paulussen 2012; Vobič in Slaček Brlek 2014) – obravnavanja novinarstva kot dela. Kljub temu lahko v znanstveni literaturi še vedno prepoznamo slepo pego, saj kritični teoretski premisleki o transformacijah novinarstva kot dela ostajajo redki, pogosto odrinjeni na raziskovalno obrobje (glej Im 1997; Hardt 1998; Örnebring 2010; Cohen 2015a; Vobič 2015; Splichal in Dahlgren 2016; Slaček Brlek, Smrke in Vobič 2017). S tem besedilom poskuša prispevati k študijam, ki privzemajo zapostavljeno perspektivo dela in celovito razumevanje proizvodne verige novinarstva. Dopolnjujeva jih z zgodovinsko-teoretsko analizo razvoja novinarskega delovnega procesa znotraj dominantnih proizvodnih režimov v kapitalističnih družbah.

Analizo utemeljujeva na delu Michaela Burawoya (1985) in aktualizaciji koncepta proizvodnega režima,¹ ki omogoča proučevanje delovnega procesa, v katerem se reproducirajo specifična družbena razmerja dominantnih političnih aparatov kot vzvodov regulacije delovnih pogojev in odnosov. Ob koncu 20. stoletja Burawoy (prav tam, 122–155) prepozna prehod iz hegemonkega proizvodnega režima, ki ga določa pristanek v delovnih odnosih in je značilen za kapitalizem socialnega konsenza po drugi svetovni vojni, v hegemonski despotizem, v katerem pristanek delavcev sicer ni odpravljen, a je temeljito preobražen skozi naraščajočo protislovja med kapitalističnim trgom in demokratično državo v prid neoliberalne samovolje v družbenih odnosih in delovnem procesu poznega kapitalizma.

V zgodovinski perspektivi na tej podlagi razgrinja posebnosti delovnega procesa v »prevladujočem zahodnem modelu novinarstva« (Nerone 2013), ki je utemeljen na družbenih razmerjih, vzpostavljenih skozi naraščajočo prevlado dnevnega časopisa in tiskovnih agencij v družbenem komuniciranju ob koncu 19. stoletja, in ki predpostavlja, da so mediji neodvisni od države, novinarji pa neodvisni agentje v »agonističnem odnosu« z oblastjo, odgovorni javnosti (prav tam, 446). Pri tem opazujeva zgodovinske spremem-

be tega modela po drugi svetovni vojni, ko se je z vzponom televizije sicer utrdila ideja javnega servisa in politične regulacije radiotelevizije, a so temu sledili trendi deregulacije, globalizacije in privatizacije, ki sovpadajo z vzponom neoliberalizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Dahlgren 2000). Na prelomu stoletja je ta model zašel v »krizo prevlade« (Nerone 2015a). Pomembne implikacije za novinarski delovni proces in za novinarje kot delavce prinaša rahljanje poslovnih modelov množičnih medijev, razvoj novih prevladujočih komercialnih akterjev v družbenem komuniciranju, kot sta Alphabet in Facebook, in nastop raznoterih oblik novinarstva, ki se zanašajo na metrike o občinstvih, umetno inteligenco v odločanju in brezplačno delo »prorabnikov« (angl. producers) (Splichal 2014).

Premisleki o teoriji delovnega procesa

Proizvodnja uporabnih vrednosti postane kapitalistični delovni proces, »ko je zmožnost delati uporabljena kot način proizvodnje vrednosti« (Thompson 1990, 99). Kapital ob nakupu delovne sile pridobi pravico, da z njo za določen čas razpolaga, medtem ko jo uporablja tako, da človeško zmožnost delati (delovno silo) pretvori v karseda veliko količino (presežnega) dela in posledično (presežne) vrednosti. V teh odnosih so zasidrani štirje temelji klasične teorije delovnega procesa, kot so jo vzpostavili predvsem Harry Braverman, Richard Edwards, Andrew Friedman in Michael Burawoy (glej Thompson 1990, 99–101): (1) odnos med delom in kapitalom je privilegiran fokus analize delovnega procesa; (2) logika kapitalistične akumulacije kapital sili k neprestanemu preoblikovanju proizvodnega procesa; (3) tržni procesi sami niso zmožni regulirati delovnega procesa, zato obstaja imperativ nadzora; (4) družbeni odnos med kapitalom in delom je antagonističen. Ti temelji podpirajo problemsko polje teorije delovnega procesa, znotraj katerega se artikulirajo razlike med teoretskimi perspektivami.

Harry Braverman (1974/1988) je trdil, da kapital nadzira delovni proces in pogoje dela predvsem z uporabo prisile, z ločitvijo zamisli in izvedbe dela, z razsposabljanjem delavcev in z njihovo lažjo zamenljivostjo. S tem je bil deležen prepletenih smeri kritik. Prva se nanaša na poenostavljen pogled na strategije nadzora menedžmenta, saj ne upošteva načinov, na katere se kapital prilagaja uporabi delavcev. Tako zmotno obravnava specifične tehnične in organizacijske metode kot neizogibne v kapitalističnem sistemu (Friedman 1977, 44). Bravermanove teze so presegali tako Friedman, ki je razlikoval med neposrednim nadzorom in odgovorno avtonomijo kot dvema strategijama menedžmenta, kot drugi avtorji (Edwards 1980; Gordon, Edwards in Reich 1982). Posvetili so se raziskovanju raznolikosti strategij nadzora in segmentacije delovne sile.

Kritike druge smeri so izpostavljale Bravermanovo preveč poenostavljeno razumevanje odnosa med kapitalom, delom in tehnologijo, saj naj bi tezo o razsposabljanju kot menedžerski težnji pestila »objektivistična pristranost« (Burawoy 1996, 297). S tem naj bi zanemarjala subjektivne vidike v dinamikah med strukturo in človekovim delovanjem ter poenostavljala mehanizme nadzora in procese oblikovanja kolektivne zavesti. Nadzor dela ne temelji le na omejevanju, opozarja Burawoy (1996, 298), temveč na proizvodnji pristanaka delavcev, s čimer delovno mesto postaja »arena boja za oblikovanje subjektivitet« (prav tam).

Pomemben prispevek Burawoya, ki se zrcali v zgornji kritiki, je, da je razgrnil različne strategije menedžmenta, s katerimi presežno delo ekstrahira tako, da se zanaša predvsem na pristanek delavcev. Burawoy je trdil podobno kot Gordon, Edwards in Reich (1982), da lahko v okviru kapitalizma identificiramo strukturne spremembe institucij, ki regulirajo proces akumulacije kapitala in določajo prevladujoč značaj industrijskih odnosov (oz. proizvodnih režimov). V ta namen je vpeljal (Burawoy 1985, 122) termin politike proizvodnje: »Proces proizvodnje ni omejen na delovni proces – na družbene odnose, v katere vstopajo ljudje, ko spreminjajo surovine v uporabne izdelke s proizvodnimi sredstvi. Vključuje tudi politične aparate, ki reproducirajo te odnose delovnega procesa skozi regulacijo bojev.« Slednje imenuje politike proizvodnje in vztraja pri ločevanju »političnih aparatov proizvodnje« (prav tam, 125) in delovnega procesa.

Burawoy s tem vzpostavi analitično ločnico med dvema vrstama dejavnikov: tistimi, ki določajo generični značaj proizvodnega režima, in tistimi, ki določajo variacije znotraj njega. Na ta način lahko preseže Bravermanovo nezgodovinsko konceptualizacijo, ne da bi hkrati zapadel v popolni partikularizem. Generični značaj režima po njegovem določata odvisnost preživetja delavcev od zaposlitve in vezanost zaposlitve na uspešnost na delovnem mestu, pri čemer država blaginje zmanjšuje prvo, delovnopravna zakonodaja drugo (Burawoy 1985, 126). Variacije znotraj režima so po Burawoyu določene z drugimi vrstami dejavnikov, saj specifični značaj režimov »variira z oblikami delovnega procesa, tekmovanjem med podjetji in državnimi intervencijami« (prav tam).

Po teh kriterijih ločuje tri oblike proizvodnih režimov. Burawoy (1979; 1985) ugotavlja, da se *despotski režim*, kjer prisila igra primarno vlogo pri ekstrakciji presežnega dela v delovnem procesu, vzpostavi, ko ima menedžment svobodo, da v delovnem procesu izvršuje samovoljo, pri čemer ga ne omejujejo delovnopravna zakonodaja in kolektivna pogajanja, in ko so delavci za preživetje na milost in nemilost prepuščeni trgu delovne sile. Razredni kompromis po drugi svetovni vojni z vzpostavitvijo varnostne mreže socialne države prispeva k temu, da postane preživetje vsaj delno neodvisno od procesa proizvodnje. Poleg tega institucionalizacija kolektivnih pogajanj in delovnopravna zakonodaja omeujeta samovoljo menedžmenta. Posledica teh sprememb je bil prehod v *hegemonski režim*, v katerem se menedžment na more več zanašati le na prisilo, temveč mora »delavce prepričati, da z menedžmentom sodelujejo« (Burawoy 1985, 126). Z neoliberalno revolucijo prisila ponovno pridobi večji pomen. To vodi do pojava mešanega režima *hegemonskega despotizma*, kjer predvsem povečana mobilnost kapitala, če sledimo Burawoyu, spreminja odnose moči med delom in kapitalom ter se »reprodukcija delovne sile ponovno veže na proizvodni proces, vendar ne prek posameznika, temveč na ravni podjetja, regije ali celo nacionalne države« (prav tam, 150).

Produktivnost Burawoyevega pristopa v nadaljevanju preskuša z analizo prehoda iz hegemonskega režima v hegemonski despotizem, in sicer skozi razvoj prevladujočega modela novinarstva v kapitalističnih družbah. Pri tem želiva podkrepiti analitično vrednost ločnice med delovnim procesom in političnimi aparati proizvodnje, tako da upošteva posebni značaj novinarstva, ki ga določajo specifična narava delovnega procesa, posebnosti državnih intervencij in svojstveni vzorci konkurence. Novinarstvo se zato razlikuje od industrijskega dela, na katerega so se osredotočali avtorji, kot so Braverman, Edwards, Friedman in Burawoy, a hkrati ostaja umeščeno v splošnejša razmerja moči med delom in kapitalom ter politike proizvodnje. Zato ga proučujeva skozi zgodovinske spremembe dominantnih vzorcev politik proizvodnje, ki »reproducirajo /.../ odnose delovnega procesa skozi regulacijo bojev« (prav tam) in določajo generični značaj režimov produkcije.

Vzpon hegemonskega proizvodnega režima in razvoj novinarstva

Burawoy ugotavlja (1985, 127–128), da je vzpostavitev hegemonskega režima nastopila z zatonom despotskega režima in njegovih variacij, ki so povzročale krize agregatnega povpraševanja in spodbujale upor delavcev. Razreševanje teh sporov je bilo mogoče »le na ravni kolektivnega kapitala – torej skozi intervencijo države« (prav tam). Ta je razbila enotnost »reprodukcije delovne sile in procesa proizvodnje« (Burawoy 1985, 126), in sicer s tem, ko je vzpostavila socialno državo in omejila samovoljo menedžmenta. Pomembno vlogo je odigrala aktivna gospodarska politika razvitih kapitalističnih držav, predvsem zagotavljanje polne zaposlenosti, s čimer se je zmanjšala rezervna armada delovne sile, omilila eksistenčna odvisnost delavcev od posamičnih delovnih mest in s tem oslabil moč menedžmenta v discipliniranju delovne sile. Spremembe niso bile zgolj posledica intervencij države, temveč visoke in stabilne gospodarske rasti v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, ki je povečala povpraševanje po delovni sili in pripomogla k omilitvi antagonizma med delom in kapitalom.

V proizvodnem procesu je to pomenilo, da je prisila postala precej manj učinkovito sredstvo za nadzorovanje delavcev in da je hegemonski režim, kjer je proizvodnja pristanka postala ključna pri ekstrakciji presežnega dela, nadomestil despotskega (Burawoy 1979). Tayloristična disciplina na delovnem mestu se je omilila, delavci so dobili določeno mero vpliva na strukturiranje dela po neformalnih pravilih. Toda s tem, ko so pridobili vpliv na pravila igre, so postali tudi bolj pripravljeni igrati v skladu z njimi, kar je olajšalo delo menedžmenta: »Niso toliko denarne nagrade in kazni tiste, ki konkretno koordinirajo interese menedžmenta in delavca, temveč igranje same igre, ki ustvarja skupen interes za njen izid in za njeno nadaljevanje.« (prav tam, 85) Pri tem sta ključno vlogo odigrala (1) vzpon *internega trga delovne sile*, ki omejuje konflikt med delavci in menedžmentom z interno mobilnostjo in usklajuje njihove interese z nagrajevanjem senioritete (prav tam, 107), in (2) konsolidacija *interne države*, »skupen institucij, ki organizirajo, spreminjajo ali zatirajo boje o odnosih v proizvodnji na ravni podjetja«, ki je »utelešena v pritožbenih postopkih in kolektivnih pogajanjih« (prav tam, 110). Tako je Burawoy s svojim raziskovalnim delom prepoznaval individualizacijo konfliktov, ki so posledica osredotočenosti sindikata na individualne pritožbe, in ne kolektivna stremjenja, s čimer so se konflikti umikali iz delovnega procesa, kjer lahko zaustavijo ali upočasnijo proizvodnjo, in se premestili v okvir individualiziranih pogajanj (prav tam, 114–115).

Moč organiziranega delavskega razreda je bila priznana in institucionalizirana – s pravicami ustanavljanja sindikatov, stavk, sodelovanja v kolektivnih pogajanjih, a hkrati zamejena. Nadzor nad organiziranjem proizvodnje je ostal v rokah lastnikov, ki so obranili pravico »svobodno odločati o spremembah v organizaciji dela, dokler so se plače povišale v zameno za povečano produktivnost« (Gordon, Edwards in Reich 1982, 16). Poleg tega so bile priznane in institucionalizirane le določene oblike delavske moči, predvsem tiste, ki naslavlja partikularne probleme plačil ali delovnih pogojev. Odrinjene in pregnane so bile tiste, ki zadevajo interes delavcev kot razreda in postavljajo pod vprašaj organizacijo proizvodnje, njen družbeni cilj in zasebni značaj lastnine proizvodnih sredstev.

Zastajajoča produktivnost novinarstva: med poblagovljenjem, družbeno odgovornostjo in regulacijo

Novinarstvo spada v *zastajajoče področje dela*, v katerem zaradi delovne intenzivnosti s tehnološkimi inovacijami ni mogoče (bistveno) povečati produktivnosti oziroma v

proizvodnem procesu ne moremo privarčevati na količini dela (Splichal 2014, 55). V drugi polovici 20. stoletja se novinarstvo po intenzivnosti in produktivnosti dela ni bistveno razlikovalo od obdobja industrializacije tiska s konca 19. stoletja, čeprav so v uredništvu vzpostavili pomembne razlike v delitvi dela in kompleksnosti njegove organizacije (prav tam, 56–57). V uredništvih so namreč vpeljali opravilno in tematsko specializacijo kot del širše racionalizacije proizvodnje (Nerone in Barnhurst 2003, 447) in utrdili diferenciacijo dela po tehnoloških linijah: novinarji so bili zadolženi za (i)zbiranje informacij in upovedovanje, medtem ko podporni delavci, kot so fotografi, grafiki, snemalci in montažerji, za prilagajanje tehnikam posameznega medija (Örnebring 2010, 64). Organiziranje dnevnega televizijskega novinarstva v »tekoči trak« (Bantz in drugi 1980) in drugi podobni primeri so omogočali rast produktivnosti in nižanje stroškov (Örnebring 2010, 64), a s tem se intenzivnost dela novinarjev ni bistveno zmanjšala. V tistem obdobju novinarjev z avtomatizacijo zato ni bilo mogoče degradirati v pritikline stroja tako kot industrijske delavce, zaradi česar njihovega delovnega procesa ni bilo mogoče tayloristično načrtovati in nadzorovati. To je novinarjem prinašalo pomemben adut v prizadevanjih za ohranjanje avtonomije, v katerih si prizadevajo kljubovati omejevanju politične veljave novinarstva, ki je zgodovinsko vpeto v protislovne odnose med oblastjo, tehnologijo in komuniciranjem (Vobič 2015, 31).

Zaradi zastajajoče produktivnosti dela so delovni pogoji in odnosi pomembno vezani na gospodarsko rast v *progresivnih sektorjih*, saj se cena dela v zastajajočem sektorju ravna po (naraščajoči) ceni v gospodarstvu in višje plače v njem spodbujajo povpraševanje po kulturnih, izobraževalnih, zdravstvenih in ne nazadnje novinarskih storitvah ter dvigujejo njihove cene (Splichal 2014, 56). V primerjavi s progresivnim sektorjem dobrine in storitve zastajajočega sektorja postajajo vse dražje, a povpraševanje po njih se zaradi večje kupne moči praviloma ne zmanjšuje (prav tam). Dobičkonosnost množičnih medijev je tako v desetletjih po drugi svetovni vojni temeljila na njihovi dokončni institucionalizirani dominantni vlogi posredovalcev informacij in interpretacij v javni sferi (Nerone 2015b, 190–191), na uspešnosti prodajanja potrošniške moči bralcev, poslušalcev in gledalcev oglaševalcem (Splichal 2014, 57) oziroma na izkoriščanju njihovega dela (Smythe 1977; 1981/1995).

Poblagovljenje novic, predvsem skozi ustvarjanje časopisov kot industrijskih proizvodov (Hardt 1998, 205), spremlja proces poblagovljenja občinstva (Smythe 1977; 1981/1995), ki se je utrdil z vzponom televizije in odločilno zaznamoval politični značaj rezultatov dela v novinarstvu. Dallas Smythe je ugotavljal, da mediji »občinstvo kot tako – njihovo subjektivnost in njihove rezultate subjektivno-kreativne dejavnosti – prodajajo kot blago« (Fuchs 2012, 704). Delo, ki ga nato člani občinstva opravljajo za oglaševalca, je »učenje, kako kupiti dobrine in porabiti prihodke« (Smythe 1981/1995). Vsebine, ki so rezultat delovnega procesa v novinarskem uredništvu, so »spodbuda« članom občinstva za njihovo »rekrutacijo« ali ohranjanje »lojalne pozornosti« skozi branje, poslušanje ali gledanje (Smythe 1977, 5). V tem kontekstu se je skozi delovni proces novinarjev vzpostavljala odnos z naslovniki, ki je temeljil na iluziji zidu med uredniškim in poslovnim delom medijev, zakrival inherentno protislovje novinarskega delovnega procesa tistega časa (Coddington 2015) – med zavezanostjo visokomodernistični paradigmi novinarstva, ki ima v jedru avtonomno in odgovorno delovanje v imenu javnosti (Hallin 1994), in lastnikom medijev, ki jim novinarji svojo delovno silo prodajajo (Vobič 2015).

V širokem konsenzu po drugi svetovni vojni, ko je prevladovalo prepričanje, da je družba odgovorna vsem državljanom zagotavljati vsaj minimalno blaginjo (Dahlgren 2000, 25), se je odprlo vprašanje, ali medije in novinarstvo prepustiti »svobodi trga« (prav tam) ali vzpostaviti mehanizme, ki bodo v kapitalizmu zagotavljali nadzor nad njim, organizacijo

proizvodnje in njenimi rezultati. Kot odziv na »naraščujočo aroganco in neodgovornost« tiska (Merrill in drugi 2001/2008, 92) so v ZDA ustanovili Hutchinsonovo komisijo (1947), ki je postavila temelje zagovora družbene odgovornosti tiska in s kritiko koncentracije medijskega lastništva izrazila zadržanost do ideje svobodnega trga (prav tam, 93). Hkrati je bila zadržana do državnih posegov v zasebno lastnino, saj so bili člani komisije enotni, da država v spreminjanju »problematične poslovne strani novinarstva« ne sme imeti vloge (Merrill in drugi 2001/2008, 104). Skoraj istočasno se je s podobnimi vprašanji ubadala prva od treh britanskih kraljevih komisij o tisku (1949, 1962 in 1977). Njihovi zaključki so bili ambivalentni do predpostavk liberalne teorije svobode tiska (glej Curran 2010, 326–340). Dediščina kraljevih komisij je bil šibak reformizem – neuspešna antimonopolna zakonodaja, neučinkovita samoregulacija (prav tam, 338) in utrjevanje ideje o nevtralnosti trga v časopisni sferi. Predlogi benignih reform tovrstnih komisij, ki so se odrekale odločnim posegom v pravico podjetnika, da svobodno razpolaga s svojo (medijsko) lastnino, so po drugi strani ustrezali interesom lastnikov, ki so bili pripravljeni sprejeti idejo družbene odgovornosti, da se na tak način ubranijo odločnejših državnih posegov: »'Teorija družbene odgovornosti' tiska v dvajsetem stoletju je sorodna ideji 'skrbništva podjetij' in 'družbene odgovornosti podjetij', ki so del programa za odnose z javnostmi velikih podjetij.« (Smythe 1959/1994, 95) Te ideje so služile predvsem temu, da se »velika podjetja zaščitijo pred javno kritiko v luči njihovih monopolnih značilnosti« (prav tam).

Več desetletij razprav je kljub kritiki prepuščanja delovanja in razvoja tiska trgu krepiło model tiska v skladu z liberalnimi idejami demokracije in državljanskih pravic. Pristopi k razvoju radiotelevizije so bili drugačni. Zaradi tehnoloških omejitev spektra radiodifuzije in zgodovinsko specifične vloge države v njenem razvoju se je po drugi svetovni vojni v Zahodni Evropi skozi regulacijo radia in televizije poskušalo uveljavljati ideal »kulturno in duhovno razsvetljene družbe« (Splichal 2005, 13). Radiotelevizija kot javni servis je v Zahodni Evropi druge polovice preteklega stoletja pridobila regulirani monopol (Dahlgren 2000, 24) v okolju, ki je v primerih vključevanja komercialnih igralcev pred dobičke postavljал idejo javnega servisa in pravice državljanov (prav tam). V ZDA so ideal udeležali drugače, in sicer z lahko regulacijo, ki je posegla v sfero, usmerjeno v dobičke, odvisno od oglaševanja in v zasebni lasti, a z omejenimi učinki (Hoynes 1995/1996, 211). Za razliko od zahodnoevropskih držav, kjer je bil razvoj skozi kljubovanje množtvu interesov usmerjen v vzpostavitev nacionalnih radiotelevizijskih hiš, navadno financiranih s strani državljanov (Dahlgren 2000), so se v ZDA omejena proizvodna sredstva, ki jih je razdeljeval kongres in so se dopolnjevala z zasebnimi financerji, pršila med številne manjše postaje s praviloma lokalno veljavo in posledično omejenim političnim vplivom (glej Hoynes 1995/1996). V vsakem primeru, kot ugotavlja Splichal (2005, 12), je problem medijske regulacije v tem, da posega v raznolike interese nosilcev družbene moči in da iskanje nekakšnega ravnotežja med različnimi akterji – na primer med medijskimi lastniki, oblastnimi institucijami in civilnodružbenimi skupinami – nujno sproža tudi konflikte, ki neposredno zadevajo delo novinarjev, njihovo avtonomijo in družbeni pomen.

Prevladujoči model novinarstva: od dogovora do pristanka

V treh desetletjih po drugi svetovni vojni je delo novinarjev zaznamoval proces profesionalizacije, ki se je na začetku stoletja začel z »dogovorom« (angl. *settlement*) med novinarji, medijskimi lastniki in javnostjo (Nerone 2013, 450). Medtem ko so novinarji dobili širšo avtonomijo, višje plače in vizijo posebnega družbenega statusa, so medijski lastniki

pristali na uveljavljanje javnih novinarskih ciljev, kar sicer omejuje dobičkonosnost, a hkrati jemlje zagon javni kritiki koncentracije medijske moči, javnost pa je sprejela obljubo medijskih lastnikov o avtonomni novinarski presoji in novinarsko zavezo za objektivno posredovanje novic (prav tam). Profesionalizacija novinarstva se je utrdila kot »pomembna ideološka sila menedžmenta« (Hardt 1998, 203), s katero se je novinarje in urednike ločevalo od drugih novičarskih delavcev, kot so tiskarji in raznašalci, razkrajalo je interese novičarskega dela (angl. *newswork*) in omejilo potencialne skupnega sindikalnega boja. Z obljubo statusa profesije in avtonomije so se novinarji odpovedali subjektivnemu značaju novinarstva in z vzponom doktrine objektivnosti izgubili dejavno vlogo v oblikovanju ideje, koncepcije in ciljev svojega dela (Im 1997, 39), medtem ko se je javnost utrdila kot »destinacija informacij« (Hardt 1998, 203) oziroma zreducirala na množično občinstvo.

Skozi velike zgodbe, kot sta bila preiskovanje političnega škandala Watergate in poročanje zadnjih let vietnamske vojne (glej Nerone 2015b, 192–197), je profesionalizacija sovpadala z institucionalizacijo tiska in trenutkom visokega modernizma (Hallin 1994, 153–154). Takrat se je zdelo, da je »zgodovinsko nemirna vloga novinarstva povsem racionalizirana« in da so novinarji lahko »vplivni in uspešni, neodvisni, nezainteresirani, javno navdahnjeni, vredni zaupanja in ljubljeni od vseh – tako od tistih na hodnikih moči po svetu kot od običajnih državljanov in potrošnikov« (prav tam). Postali so – po novem tudi na televizijskih zaslonih – »superdržavljeni«, pametnejši in prenicljivejši od drugih in hkrati »neosebe«, ki so se zaradi zaveze javnosti odpovedali lastnim državljanskim pobudam in političnim interesom (Nerone 2015b, 190). Čeprav so bili v kapitalističnih medijskih hišah vpeti v kompleksne procese poblagovljenja in v javnih radiotelevizijah z zlorabami zakonodaje v ozkopolitične poskuse vplivanja, so v odnosih med državljanji in nosilci družbene moči novinarji postali »detektorji sranja« (prav tam, 191).

Novinarsko uredništvo se je iz prostora »pasivnih delavcev in poslušnih pisunov« (Underwood 1993/1995, 48) v tistem obdobju spreminjalo v okolje poklicnih in izobraženih novinarjev, ki so lahko uveljavljali avtonomno presojo in profesionalne standarde. Diskurzivna konstrukcija zidu med cerkvijo in državo v medijih ter materialna stabilnost novinarske industrije je sredi preteklega stoletja ustvarjala okoliščine, v katerih se je zdelo, da so preseženi konflikti med javnimi cilji novinarjev in zasebnimi interesi medijskih lastnikov ter njihovih menedžerjev (glej Coddington 2015, 69–71). Medtem ko so novinarji in uredniki pridobili boljši socialni status, stabilnejše zaposlitve in večji družbeni ugled, so »avtorsko odločanje, kraljevanje nad časopisnimi stranmi in očitni konflikti interesov« bolj kot ne – vsaj za trenutek – izginili (Underwood 1993/1995, 48). Čeprav je v tem kontekstu gibanje za *novi žurnalizem* v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja strmelo h kreativnemu delovnemu procesu in zamajalo ustaljene konvencije v družbenih in poklicnih odnosih (prav tam, 51), so spori v skrajno rutinski proizvodnji televizijskih »novičarskih tovarn« (glej Bantz in drugi 1980) nakazovali na, v tistem obdobju sicer zabrisan, razkorak med bleščečo podobo profesije in realnostjo proizvodnega procesa v kapitalističnih medijih.

K stalnemu blaženju konflikta in k uveljavitvi proizvodnje pristanka kot bistvenega mehanizma nadzora delavcev je pomembno prispevalo utrjevanje novinarskega konformizma v odnosu do uredniških politik, ki so odslikavale poslovne in politične interese medijskih lastnikov. Breed (1955/1997) je ugotavljal, da se je uredniška politika v časopisnih hišah skozi spoštovanje in kljubovanje reproducirala z »mehkimi sankcijami«, socializacijo novincev in razvojem novinarjev od »mladičev« do »zvezd«, s kolegialnostjo ne le znotraj uredništev, temveč tudi z menedžerji, z zadovoljstvom z družbenim statusom in z nevmešanjem novinarske skupnosti in njenih organizacij v uredniško politiko (prav tam). Podobno

je s pregledom klasičnih socioloških študij v novinarskih uredništvih in izven njih ter z lastnim raziskovalnim delom ugotavljal Charles R. Bantz (1985/1997), ki je prepoznaval normalizacijo konfliktov v novinarstvu, kjer so ti postali rutinski, vsakdanji in celo nujni element delovnega procesa pod vplivom strukturnih, poklicnih, organizacijskih in medosebnih dejavnikov. V tem smislu John Soloski (1989/1997, 147) preplet novinarskih profesionalnih norm in uredniške politike – ta bi v Burawoyem aparatu predstavljal interno državo – razume kot igro, po pravilih katere znajo igrati vsi, čeprav so ta redko eksplicirana in postavljena pod vprašaj: »Dokler uredniška politika novinarjev ne sili v kršitve profesionalnih norm, ti nimajo pravega razloga, da bi videli uredniško politiko kot prisilo, čeprav ta dejansko omejuje vrste zgodb, o katerih lahko poročajo.« (prav tam, 153)

Prevladujoči model novinarstva, ki se je v preteklem stoletju skozi procese profesionalizacije in institucionalizacije razširjal in uveljavljal po kapitalističnih državah, predpostavljala, da novinarjem avtonomijo zagotavljajo v dobiček usmerjene in v politične interese vpete medijske hiše, ki jih zaposlujejo (glej Nerone 2013). Nenapisana koalicijska pogodba med novinarji in medijskimi lastniki je še vedno določala izogibanje velikim ideološkim vprašanjem in osredotočanje na vsakodnevne dogodke in dejstva (Splichal 1997, 358). Protislovje objektivnega novinarstva je pripeljalo do tega, da je *dejstvo* umetno aranžiran dogodek ali izjava nosilca družbene moči in *novica* poročanje o njem, medtem ko je *mnenje* izjava novinarja ali državljana (prav tam). Novinarji tistega časa so tako skozi postopen proces profesionalizacije poklica in institucionalizacije tiska po eni strani kot posebna skupina delavcev v zastajajočem sektorju, zavezana javnosti, pridobili legitimnost uveljavljanja avtonomije na delovnem mestu, s čimer se je v skladu s hegemonskim režimom razrahljala prisila kot mehanizem nadzorovanja v uredništvu. Po drugi strani je preplet profesionalne ideologije novinarjev in uredniških politik medijev, ki je ključno določal proces socializacije novincev, status in mobilnost znotraj internega trga, vzpostavil in reproduciral pomen pristanka kot mehanizma ekstrakcije presežnega dela, omejil kreativni in transformativni značaj novinarstva ter hkrati oslabil emancipatorni potencial kolektivnosti novičarskih delavcev. Novinarji se namreč neposredno in kolektivno niso zoperstavili moči, ki izhaja iz medijev, in delovnim odnosom v uredništvih ter drugod po produkcijski verigi (Hardt 1998, 206), ker sta njihov socialni status in družbeni ugled temeljila na dogovoru (Nerone 2013, 450) z začetka prejšnjega stoletja in ker so se problemov dela lotevali z ozkim fokusom, individualno in ne kolektivno s sistemskimi ter z razrednimi vprašanji.

Novinarstvo na prehodu v hegemonski despotizem

Odmik od hegemonskega režima se je zgodil zaradi naraščajočih protislovij »demokratskega kapitalizma« (Streeck 2013), ki jih v okviru povojnega razrednega kompromisa ni bilo več mogoče reševati. Ta protislovja so se zaostрила z upočasnjevanjem gospodarske rasti konec šestdesetih let prejšnjega stoletja. Kazala so se kot kriza stagflacije, izgubljanje globalne hegemonije ZDA in zaostrovanje razrednih konfliktov (prav tam). Pri reševanju teh protislovij sta osrednjo vlogo igrali finančializacija in »monetaristična kontraprevolucija« (Arrighi 2007, 156–161). V globalnem merilu je obrat v restriktivno monetarno politiko obranil hegemonijo ZDA na novih temeljih in hkrati pomagal zlomiti moč organiziranega delavskega razreda. V razvitih kapitalističnih državah so v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja padle stopnje inflacije in narasla je brezposelnost, medtem ko se je zmanjšala intenzivnost stavk (Streeck 2013, 270–272). Mobilnost kapitala se je povečala z

razvojem transporta, digitalizacijo komunikacij in »kolektivnega prizadevanja za odstranjevanje ovir gibanju kapitala čez meje in za odpiranje trgov (za blago in kapital) globalni menjavi« (Harvey 2005, 66). To je pomembno vplivalo na njegov odnos z delom. Povečana mobilnost kapitala je pripomogla, da se je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja začel premik od »davčne države«, ki je zmožna svoje delovanje financirati s pobiranjem davkov, k »dolžniški državi«, ki se je za premoščanje razkoraka med zahtevami akumulacije kapitala in družbenimi potrebami prebivalstva vse bolj prisiljena zanašati na zadolževanje (Streeck 2014, 47–96). Pozneje je bilo mogoče predvsem z rastjo zasebnega zadolževanja vsaj delno premoščati protislovje med kapitalizmom in demokracijo, in sicer vse do izbruha velike recesije leta 2008, ko je dolžniška država zaključila svojo transformacijo v »konsolidacijsko državo« (prav tam), zavezano neprestanemu krčenju javnih izdatkov, da s tem posojilodajalcem prikaže svojo pripravljenost njihove interese postavljati pred potrebe prebivalstva.

Ko so se države z monetaristično revolucijo odrekle zagotavljanju polne zaposlenosti, so okrepile rezervno armado delovne sile, ki zmanjšuje moč organiziranega delavstva. Hkrati se je temeljno spremenilo razmerje moči med državo in kapitalom: če je bila prva nekoč tista, ki je regulirala trge, danes države same tekmujejo na »trgu pravnih pravil« (Rajgelj 2013), kjer poskušajo mobilni kapital privabljaati z nižjimi davčnimi stopnjami (Genschel in Schwarz 2013) in fleksibilizacijo trgov delovne sile. Odvisnost od proizvodnega procesa je zato tokrat kvalitativno drugačna od tiste v devetnajstem stoletju: »[R]eprodukcija delovne sile se na novo veže na proizvodni proces, toda ne prek posameznika, temveč se vez vzpostavlja na ravni podjetja, regije in nacionalne države« (Burawoy 1985, 150). Oba elementa, ki sta po drugi svetovni vojni zagotavljala delno ločitev reprodukcije delovne sile od proizvodnega procesa, sta namreč v dolgotrajnem zatonu – socialna država se vse bolj krči, tekmovanje držav za privabljanje mednarodno mobilnega kapitala pa vse bolj rahlja delovnopravno zakonodajo. V razvitih kapitalističnih državah raziskovalci od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje zaznavajo zmanjševanje stavkovne dejavnosti in drugih oblik delavske militantnosti, upadanje članstva v sindikatih, nižanje plač in rastočo negotovost zaposlitev (Silver 2003, 1). To pomeni, da postaja prisila, ki je podprta z grožnjo mobilnosti kapitala, ponovno bolj prisotna v delovnem procesu, kar poraja mešan proizvodni režim hegemonskega despotizma (Burawoy 1985, 150).

Ta izhaja iz hegemonskega režima, a s temeljno spremenjenimi mehanizmi delovanja: »interesi kapitala in dela so še naprej konkretno usklajevani, vendar, kjer je nekoč delo *pridobivalo* koncesije na osnovi širjenja dobičkov, jih je zdaj prisiljeno *dajati* na osnovi relativne dobičkonosnosti enega kapitalista v primerjavi z drugim – torej oportunitetnih stroškov kapitala.« (prav tam) Institucije, ki so se razvijale pod hegemonskim režimom, da so konkretno usklajevale interese menedžmenta in delavcev, še vedno obstajajo, vendar z naraščajočo asimetrijo moči med delom in kapitalom spreminjajo svojo vlogo in postajajo vzvodi, s katerimi menedžment konkretno usklajuje delavce s potrebami akumulacije kapitala. Hegemonski režimi so oslabili zmožnost delavcev, da se uprejo napadom kapitala, s tem, ko so »interese delavcev vezali na uspešnost njihovih zaposlovalcev, moč delavskega razreda utelešali v tovarni in ne v državnih aparatih ter krepili individualizem.« (prav tam)

Mediji in novinarstvo: med deregulacijo in pronicajočim poblagovljenjem

Materialna baza medijev in novinarstva se je z različnih koncev začela krhati v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Javni radijski in televizijski servisi, ki so zaradi politik deregulacije in privatizacije vse bolj čutili pritisk »globalnega komercialnega medijskega trga, ki

ga dominira peščica velikanskih (in zelo močnih) transnacionalnih korporacij« (McChesney 1997), so se znašli v krizi. Trije sklopi dejavnikov so slednjo še poglobljali (Rowland in Tracey 1990, 8–9): (1) ideološki, kjer so bili deležni kritik tako iz politične desnice kot leve; (2) finančni, saj se je zmanjševala podpora državnih sredstev in naraščalo nesorazmerje dohodkov med javnimi in komercialnimi mediji; (3) tehnološki, saj so nove oblike distribucije, kot sta kabelska in satelitska televizija, pripomogle k fragmentaciji občinstev in transnacionalizaciji konkurence. Tudi tam, kjer so – kot v Veliki Britaniji – javni servisi ostali relativno stabilno financirani s strani državljanov in vplivni, se je krepil komercialni značaj medijskega sistema: »[S]kupni učinek regulacije britanske radiotelevizije je bil, da jo je spremenil iz javnega sistema v komercialni sistem, v katerem ostaja element javnega servisa.« (Sparks 1995, 340) V ZDA javna radiotelevizija nikoli ni igrala več kot stranske vloge v dominantnem komercialnem sistemu, v devetdesetih prejšnjega stoletja je bila soočena s pritiski k popolni privatizaciji (Hoynes 1995/1996). Z izbruhom velike recesije in nastopom konsolidacijske države so se z varčevalnimi ukrepi trendi razkroja javnih radiotelevizij okrepili (IHS 2016; Price in Raboy 2011, 10–11; Ofcom 2015).

Regulacija digitalne sfere je potekala v kontekstu neoliberalne revolucije, ki je zahtevala poskuse drugačne regulacije globalnih komunikacij v obliki pozivov k novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi ter utrdila tržni model globalizacije, katerega nosilci so multinacionalne korporacije ob politični podpori najmočnejših kapitalističnih držav (Slaček Brlek in Amon Prodnik 2015). Prioritete globalne regulacije odslikavajo ta premiki, saj je ta pod vodstvom multilateralnih organizacij, kot so *Svetovna trgovinska organizacija*, *Mednarodna telekomunikacijska zveza* in *Svetovna banka*, usmerjena k »vzpostavljanju tržno usmerjene televizijske in telekomunikacijske infrastrukture« (Thussu 2008, 43) in ne k zagotavljanju javne službe za državljane. Digitalizacija je zato okrepila komercialni značaj medijskih sistemov in dodatno ošibila položaj javnih radiotelevizij na račun komercialnih korporacij, ki obvladujejo internet.

Vzpon teh korporacij so omogočile dolgoročne spremembe igre prodaje občinstev, kar je zadelo položaj novinarstva v komercialnih medijih. Povpraševanje po novinarskih storitvah je bilo v času po drugi svetovni vojni odvisno predvsem od zmožnosti privabljanja relativno nediferencirana množična občinstva. Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja je množično proizvodnjo nediferenciranih proizvodov začela nadomeščati vse večja diferenciacija proizvodov, »da bi se bolj približali idiosinkratskim preferencam vse manjših skupin morebitnih kupcev« (Streeck 2016, 98). Temu premiku v proizvodnji ustreza premik v cirkulaciji, ki se kaže tako, da se trženje vse bolj usmerja v nagovarjanje določenih segmentov potrošnikov, temu trendu odgovarja in ga spodbuja fragmentacija medijskih kanalov in targetirano oglaševanje (Turow 1997, 38).

S privabljanjem segmentov potencialnih potrošnikov se začne postopoma zmanjševati pomen ustvarjanja vsebine v primerjavi z zbiranjem informacij o občinstvih in prilagojenim nagovarjanjem. Z digitalizacijo imajo oglaševalci na voljo že skorajda neskončno količino podatkov o značilnostih potencialnih potrošnikov, s katerimi celo oblikujejo statistične modele življenjskih slogov in psiholoških profilov, kar jim omogoča učinkovitejše segmentirano nagovarjanje in ločevanje »tarč« od »odpadkov« (Turow 2012, 103). Z vzponom »nadzorstvenega kapitalizma« (Mosco 2014, 10) postaja zbiranje podatkov o uporabnikih interneta vse pomembnejši dejavnik kapitalistične akumulacije (Allmer 2011, Andrejevic 2007; Zuboff 2015).

Kot posledica teh sprememb postaja novinarstvo v medijskih industrijah vse manj potrebno za ustvarjanje profita, še posebej s pojavom novih igralcev v igri prodajanja občinstev: digitalne platforme, predvsem *Alphabet* in *Facebook*, uspešno privabljajo oglaševalce

z nadzorovanjem svojih uporabnikov in uporabo njihovega neplačanega dela. Te organizacije so se odrekle dejavnosti proizvodnje vsebin, na katerih slonijo tradicionalni mediji, in sicer zavoljo zasedanja strateškega položaja v sferi cirkulacije – kot brskalnik, zbiralnik novic ali internetno družbeno omrežje – in pri tem uporabljajo neplačano delo uporabnikov in drugih ustvarjalcev vsebin, na primer novinarjev. Po nekaterih ocenah sta *Google* in *Facebook* odgovorna za 20 odstotkov globalnih oglaševalskih izdatkov po vseh medijih leta 2016, medtem ko sta v obdobju od 2012 do 2016 zajela skoraj dve tretjini vse rasti globalnih oglaševalskih izdatkov (Zenith 2017). Leta 2017 naj bi zajela polovico vseh spletnih oglaševalskih izdatkov (Ingram 2017).

Za novinarstvo od osemdesetih let prejšnjega stoletja vse manj velja proces, pri katerem se cena dela v zastajajočem sektorju ravna po (naraščajoči) ceni v gospodarstvu in višje plače v gospodarstvu spodbujajo povpraševanje po novinarskih storitvah in dvigujejo njihove cene (Splichal 2014, 56). Ustvarjanje vsebin za množična občinstva je manj pomembno zaradi poblagovljenja, ki s pomočjo vseprisotnih digitalnih tehnologij »pronica« v vse pore življenja (Amon Prodnik 2014), in velike razpoložljivosti (skoraj) brezplačnih vsebin »digitalnega dela« (Fuchs 2014) uporabnikov. Plačilo, varnost zaposlitve in delovni pogoji novinarjev, ki so postali odvisni od množičnomedijskih poslovnih modelov, zdaj tonejo skupaj z njimi, medtem ko se »ljudje, nekoč znani kot delodajalci« (Deuze in Fortunati 2011), poslužujejo prijemov, v katerih so novičarski delavci predvsem variabilni strošek, ki ga je treba zmanjšati.

Kriza prevlade: pasti profesionalizacije novinarstva

Hegemonski režim je oslabil zmožnost delavcev, da se uprejo ponovnemu vzponu despotizma na delovnem mestu predvsem tako, da so se interesi delavcev vezali na uspešnost zaposlovalcev ter da so se pogajanja med delavci in kapitalom individualizirala in depolitizirala (Burawoy 1985, 150). V razvoju novinarstva lahko prepoznavamo ta pojav, saj je projekt profesionalizacije kot poseben izraz hegemonskega režima tlakoval pot sodobnemu osiromašenju novinarskega poklica. »Dogovor« (Nerone 2013, 450) med novinarji in medijskimi lastniki je podredil novinarstvo poslovnim ciljem medijskih hiš, ki jih zaposlujejo, in novinarje individualiziral ter jih ločil od drugih novičarskih delavcev (Hardt 1998, 203). Posledično je otežil skupni upor zoper degradacijo, ki se odraža v normalizaciji prekarne delovnih odnosov in razsposabljanja v delovnem procesu (Cohen 2015a; Vobič 2015; Splichal in Dahlgren 2016).

Projekt profesionalizacije, ki je nekoč prispeval k varnosti zaposlitev, k določeni meri avtonomije pri delu in k sodelovanju pri upravljanju, danes v novinarski industriji otežuje kolektivno organiziranje. Socializacija mladih novinarjev v odnose mojster – vajenec s starejšimi sodelavci zagotavlja lojalnost mladih novinarjev in jih usmerja k temu, da težave na delovnem mestu naslavljajo prek neformalnih odnosov s starejšimi kolegi in uredniki, ki prevzemajo menedžersko vlogo, ne pa s kolektivnim nastopom (Vobič in Slaček Brlek 2014). Če so ti odnosi nekoč služili predvsem socializaciji mladih novinarjev v pravila profesije, s »pojavom nove vrste urednika, križanca med urednikom in tržnikom« (Underwood 1993/1995, 15), vse bolj služijo spodkopavanju avtonomije novinarstva in njegovi neposredni podreditvi poslovnim interesom.

Spreminjanje »zidu« med poslovnim in uredniškim delom medijev v »zaveso« (Coddington 2015) se odraža v vsakodnevnih pritiskih po večji produktivnosti novinarjev – v smislu prispevkov, vrstic in sekund za manj denarja. Novinarji postajajo rutinsko odvisni od

»informativskih subvencij« (Gandy 1982), kot so izjave za javnost in novinarske konference, ki novičarskim organizacijam omogočajo »ohranjati dobičkonosnost tako, da premoščajo razkorak med zmanjševanjem stroškov (zmanjševanje novinarskih plač in števila zaposlenih novinarjev), medtem ko ohranjajo ali celo povečujejo donos novic z večjim številom strani, več prilogami in z razvojem spletnih edicij in drugih storitev« (Lewis, Williams in Franklin 2008, 2). Digitalizacija kot strategija znotraj medijev je dodatno zaostрила zahteve po produktivnosti, da se od novinarjev pričakuje sposobnost ustvarjanja pisanih besedil, avdio- in videovsebin, fotografij in animacij, kar v multimedijjskih uredništvih povečuje »delovne obremenitve in tesnobo« (Beam in Meeks 2011, 232), predvsem med mladimi pa nevarnost izgorelosti (Reinardy 2011). Degradacija novinarskega dela v integriranih uredništvih sovпада z reartikulacijo delitve dela, ko se od njih zahteva širši nabor veščin, a jim stalni časovni pritiski otežujejo kreativno povezovanje semioloških vrst in premišljeno delo za primarni medij, digitalne različice in družbena omrežja (Vobič 2015, 34). Hkrati se pojavlja »naraščajoča interna stratifikacija novičarskega dela« (Örnebring in Ferrer Conill 2016) med internim in eksternim trgom delovne sile: »Stalno zaposleni novinarji vse bolj upravljajo s proračuni in opravljajo administrativna opravila, medtem ko naraščajoče število svobodnjakov in pripravnikov opravlja 'dejansko' novinarsko delo, vključno z raziskovanjem in preiskovanjem tem, stikov z viri in ustvarjanjem novinarskih besedil.« (Gollmitzer 2014, 836)

Z digitalizacijo so novinarji dodatno izpostavljeni konkurenčnim pritiskom in logiki nadzorovalnega kapitalizma, v katerem prevladujoče novinarstvo vse težje kljubuje spremembam in se sooča s krizo prevlade (Nerone 2015a). Digitalna uredništva v ZDA in Evropi se zanašajo na metrike o občinstvih v uredniškem odločanju (Cherubini in Kleis Nielsen 2016) ter metrike o delu posameznega novinarja, tudi tako, da delo dobesedno sprevračajo v igro (Ferrer Conill 2017). Medtem razvoj umetne inteligence omogoča lažje izkoriščanje vsebin, ki jih brezplačno ustvarjajo slabo plačani svobodni novinarji (angl. *freelancers*) ali uporabniki spleta popolnoma brezplačno, in avtomatsko proizvodnjo vsebin (Cohen 2015, 99). Novinarji so v zadnjem desetletju podobno kot drugi beli ovratniki žrtev »digitalnega taylorizma« (Brown, Lauder in Ashton 2011), kjer se – podobno kot industrijski delavci z avtomatizacijo proizvodnje v devetnajstem stoletju – sposobnosti delavcev utelešajo v algoritmih, sami pa izgubljajo nadzor nad delovnim procesom in postajajo lažje zamenljivi. Nadzor nad delovnim procesom se na ta način seli od delavcev k tistim, ki nadzorujejo razvoj in implementacijo algoritmov (Slaček Brlek, Smrke in Vobič 2017). To je najnovejša etapa »dolgega zgodovinskega procesa, ki je naturaliziral dominacijo tehnologije nad novinarstvom« (Örnebring 2010, 69).

Z naraščanjem fleksibilnosti in nestalnih delovnih razmerij postaja odnos med novinarji in medijskimi lastniki vse bolj asimetričen, saj lahko slednji prekarne delavce odslovijo, ko jih ne potrebujejo, ali pa zmanjšajo strošek s tem, da zmanjšajo njihov obseg dela. Predvsem mladi novinarji so vse bolj izključeni z internega trga delovne sile, saj že večina njih kariero začne v različnih oblikah prekarne delo (Bredart 2017), kjer zaslužijo manj kot sodelavci z redno zaposlitvijo in nimajo dostopa do socialne varnosti (na primer pravic do nadomestila za brezposelnost, porodniške in bolniške odsotnosti, rednega dopusta in pokojnin). Na te trende niso imune niti javne radiotelevizije, saj so varčevalni ukrepi spodbudili osiromašenje (predvsem mlajših) novinarjev in širjenje prekarne oblike dela (Vobič in Slaček Brlek 2014).

V teh okoliščinah reprodukcija delovne sile postaja vezana na proizvodni proces – ne le, da prekarci, ki svojo delovno silo prodajajo kot samostojni podjetniki, na podlagi pogodbe civilnega prava ali študentskih napotnic ne uživajo sadov kolektivnih pogajanj (Vobič 2015, 34–35), v veliki meri padajo skozi luknje varnostne mreže socialne države. Interni

trg delovne sile tako ne izginja popolnoma, temveč se ohranja v zmanjšanem obsegu in ustvarja ločnico med tistimi, ki so znotraj, in tistimi, ki so podvrženi disciplini eksternega trga delovne sile. Uravnavanje tega prehoda med eksternim in internim trgom delovne sile lahko služi kot močan vzvod discipliniranja delavcev in z obljubo varne zaposlitve v negotovi prihodnosti med njimi ustvarja pristanek na prekarne delovne pogoje (Vobič in Slaček Brlek 2014). Poleg tega razlike med novinarji in stopnjami njihove avtonomije na delovnem mestu določajo spolni, generacijski, poklicni in drugi dejavniki, ki privilegiranim omogočajo kreativno sledenje profesionalnih postulatov, marginalizirane pa podrejajo rutinam delovnega procesa (Vobič 2015, 34).

Teh trendov ne spremlja kolektivni upor novinarjev in drugih novičarskih delavcev, temveč individualizacija, in sicer ob porastu nezadovoljstva med novinarji, zmanjševanju vloge sindikatov (Paulussen 2012), odhodih iz industrije in odpiranju novinarskih zagonskih podjetij (Chadha 2015). Pomanjkanje kolektivnega odziva in zavračanje nekaterih poskusov sprememb, kot je bilo ameriško gibanje za *javno novinarstvo* (angl. *public journalism*) v devetdesetih letih prejšnjega stoletja s svojim komunitarističnim zagonom (Nerone 2015b, 198–199), lahko povezujemo s prevlado hegemonskega režima, ki se je v novinarstvu skozi projekt profesionalizacije izrazil specifično. Ta je fragmentiral novičarske delavce in razdelil njihove skupne delavske interese (Hardt 1998, 203) ter s tem omejil potencial oblikovanja skupne fronte. V tem se razkriva protislovnost poklicne ideologije novinarjev, »ki bi jim kot neizprosnim nasprotnikom oblastnikov morala pomagati, [a] jih pušča zanimivo impotentne v soočanju s korporativno močjo« (Nerone 2015b, 2) ter skozi dinamike in razmerja hegemonskega despotizma krepi nasprotni proces – deprofesionalizacijo novinarskega poklica.

Sklep: deprofesionalizacija novinarstva

Predstavljam si novinarstvo brez izdajateljev. Samozaposleni novinar, ki dela na določenem področju z visoko stopnjo verodostojnosti, bi svoje članke lahko prodajal neposredno potrošnikom prek platform za izmenjavo informacij med državljani, ki iščejo informacije, in novinarji, ki jih proizvajajo. (Ricardo Gutiérrez, predsednik Evropskega združenja novinarjev /EFJ/; Grégoire 2017, 27)

Kot odgovor na mnogotero krizo prevladujočega modela novinarstva predsednik EFJ ponuja predstavo zaključenega procesa deprofesionalizacije novinarstva, v kateri samozaposleni in individualizirani novinarji v medsebojni konkurenci svoje storitve in vsebine prilagajajo povpraševanju na digitalnih platformah, ki jih financirajo državljani. Upanje, da bi to novinarstvo, ki deluje po zgledu podjetij, kot je *Uber* s svojo mobilno platformo za posredovanje prevozov, po dokončnem razkroju novinarske industrije, kot se je razvijala v preteklem stoletju, ohranilo družbeni namen in veljavo, lahko razumemo kot odraz normalizacije širših sprememb proizvodnega režima v sodobnih kapitalističnih družbah. Ugotavlja, da se kreativnost, kritičnost in transformativnost novinarstva podrejajo neoliberalni vzajemnosti prisile in pristanka na delovnem mestu, ki jo utrjujejo politični aparati, kot so se razvili s preходом iz hegemonskega režima v hegemonski despotizem – v odnosih novinarjev z lastniki in menedžmentom, z drugimi novičarskimi delavci v uredništvu in na prejšnjem proizvodni verigi ter ne nazadnje z javnostjo.

V tem smislu teoretsko-zgodovinska analiza transformacij novinarstva skozi transformacije proizvodnih režimov ponuja dvojce. Prvič, da je kljub tem posebnostim teoretska

tradicija analize delovnega procesa produktivni temelj za konceptualiziranje novinarstva kot dela za razumevanje sodobnih trendov osiromašenja in deprofesionalizacije. Na ta način lahko analiza delovnega procesa obogati raziskovanje novinarstva in pomaga preseči tehnološki determinizem, ki mu pogosto zapadejo razprave o usodi novinarstva v digitalni dobi. Teorije nisva želela le aplicirati na poseben primer, temveč z njegovo analizo doprinesiti k njenemu razvoju. Zato sva, drugič, na konkretnem primeru prikazala teoretsko produktivnost razlikovanja med generičnim značajem proizvodnih režimov in variacijami znotraj njih. Novinarstvo je namreč svojevrstni primer, ki se v ključnih značilnostih razlikuje od industrijskega dela, na katerega so se predvsem osredotočali avtorji, kot so Braverman, Edwards, Friedman in Burawoy. V analizi je treba upoštevati dejstvo, da ga določa tržni položaj in značaj konkurence, posebnosti državne regulacije in narava delovnega procesa. Novinarstvo je poseben primer širših transformacij proizvodnih režimov, ki so določene z odvisnostjo reprodukcije delovne sile od proizvodnega procesa. V tem kontekstu individualizacija, fragmentacija novinarjev in nezmožnost upora proti sodobni degradaciji dela, ki begajo številne raziskovalce novinarstva, ustrezajo Burawoyevi ugotovitvi, da je hegemonski režim oslabil zmožnost delavcev, da se kolektivno uprejo neoliberalni ofenzivi kapitala, s tem ko so individualizirali in depolitizirali kolektivna pogajanja in usodo delavcev vezali na uspešnost delodajalcev. Projekt profesionalizacije lahko razumemo kot skrajni primer tega procesa, saj je novinarje ločil od preostalih novičarskih delavcev, novince vpel v odnose mojster – vajenec, neenakost v uredništvih reproduciral skozi širše generacijske, spolne, rasne in druge družbene dejavnike ter usodo novinarjev kot delavcev vezal na poslovne modele medijev, ki v digitalni dobi vse težje zagotavljajo stabilne in relativno dobro plačane zaposlitve.

Zgodovinski projekt profesionalizacije, ki je novinarjem nekoč zagotavljal socialno varnost in določeno mero sodelovanja pri upravljanju, je protislovno tlakoval pot procesom deprofesionalizacije. Prav omejena avtonomija novinarjev, ki jo je pomagala vzpostaviti in kjer je njihov pristanek igral ključno vlogo pri ekstrakciji presežnega dela, je konkretno koordinirala interese menedžmenta in delavcev v igri, »ki ustvarja skupen interes za njen izid in za njeno nadaljevanje« (Burawoy 1979, 85). Ko danes »ljudje, nekoč znani kot delodajalci,« (Deuze in Fortunati 2011) vse bolj enostransko spreminjajo pravila igre v škodo novinarjev, novinarji prav zaradi zgodovinske dediščine profesionalizacije ostajajo ujeti v vse bolj asimetrično igro, ki jim ne more več zagotavljati ustreznega plačila, socialne varnosti in delovnih pogojev. Konflikte med novinarskimi in poslovnimi cilji ter njihovo razreševanje se z ravni industrije in medijev tako postopoma prenaša na posameznike. Vizija predsednika EFJ o skrajni individualizaciji novinarjev, ki se v procese družbenega komuniciranja vključujejo s posredovanjem računalniških algoritmov, je zato zelo verjetna.

OPOMBE

1. Burawoy v zgodnjih delih uporablja izraz *tovarniški režim* (Burawoy 1985, 123), kar odraža njegov fokus raziskovanja v industrijskem delu. Pozneje je prešel na uporabo besedne zveze *proizvodni režim* (Burawoy 2004, 3). Slednjega uporablja ne le zato, ker lahko o novinarskih tovarnah (zaenkrat) govorimo kvečjemu metaforično, temveč tudi zato, ker je ustrežnejši za teorijo, ki si prizadeva pojasniti prevladujoči »način regulacije dela« (prav tam) ne le v industriji, temveč v celotnem gospodarstvu.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o morebitnem konfliktu interesov.

LITERATURA

- Allmer, Thomas. 2011. »Critical Surveillance Studies in the Information Society.« *TripleC* 9 (2), 566–592.
- Amon Prodnik, Jernej. 2014. »A Seeping Commodification.« *TripleC* 12 (1): 142–168.
- Andrejevic, Mark. 2007. *iSpy*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Arrighi, Giovanni. 2007. *Adam Smith in Beijing*. London: Verso.
- Bantz, Charles R. 1985/1997. »News Organizations.« V *Social Meanings of News*, uredil Dan Berkowitz, 123–137. Thousand Oaks: Sage.
- Bantz, Charles R., Suzanne McCorkle in Roberta C. Baade. 1980. »The News Factory.« *Communication Research* 7 (1): 45–68.
- Beam, Randal A., in Lindsey Meeks. 2011. So Many Stories, So Little Time. V *Changing the News*, uredila Wilson Lowrey in Peter J. Gade, 220–248. London: Routledge.
- Blumler, Jay. 2010. »Foreword: The Two-Legged Crisis of Journalism.« *Journalism Practice* 4 (3): 243–245.
- Braverman, Harry. 1974/1998. *Labour and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Breed, Warren. 1955/1997. »Social Control in the Newsroom.« V: *Social Meanings of News*, uredil Dan Berkowitz, 107–122. Thousand Oaks: Sage.
- Brown, Phillip, Hugh Lauder in David Ashton. 2011. *The Global Auction*. Oxford: Oxford University Press.
- Burawoy, Michael. 1985. *The Politics of Production*. London: Verso.
- Burawoy, Michael. 1979. *Manufacturing Consent*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael. 1996. »A Classic of Its Time.« *Contemporary Sociology* 25 (3): 296–299.
- Chadha, Monica. 2015. »What I am Versus What I do.« *Journalism Practice* 10 (6): 697–714.
- Cherubini, Federica, in Rasmus Kleis Nielsen. 2016. Editorial analytics: How News Media are Developing and Using Audience Data and Metrics. <http://www.digitalnewsreport.org/publications/2016/editorial-analytics-2016/>.
- Coddington, Mark. 2015. »The Wall becomes a Curtain.« V *Boundaries of Journalism*, uredila Matt Carlson in Seth C. Lewis, 67–83. London: Routledge.
- Cohen, Nicole. 2015a. »From Pink Slips to Pink Slime.« *The Communication Review* 18 (2): 98–112.
- Cohen, Nicole. 2015b. »Entrepreneurial Journalism and the Precarious State of Media Work.« *South Atlantic Quarterly* 114 (3): 513–533.
- Compton, James R., in Paul Benedetti. 2010. »Labour, New Media and the Institutional Restructuring of Journalism.« *Journalism Studies* 11 (4): 487–499.
- Curran, James. 2010. »The Liberal Theory of Press Freedom.« V *Power without Responsibility*, uredila James Curran in Jean Seaton, 326–340. London: Routledge.
- Dahlgren, Peter. 2000. »Key Trends in European Television.« V *Television across Europe*, uredili Jan Wieten, Graham Murdock in Peter Dahlgren, 23–34. London: Sage.
- Deuze, Mark, in Leopoldina Fortunati. 2011. »Journalism without Journalists.« V *Online News*, uredila Graham Meikle in Guy Redden, 164–177. New York: Palgrave Macmillan.
- Deuze, Mark, in Tomothy Marjoribanks. 2009. »Newswork.« *Journalism* 12 (2): 555–561.
- Deuze, Mark. 2007. *Media Work*. Cambridge: Polity.
- Edwards, Richard. 1980. *Contested Terrain*. New York: Basic Books.
- Friedman, Andrew. 1977. *Industry and Labour*. London: Macmillan.
- Ferrer Conill, Raul. 2017. »Quantifying Journalism?« *Television & New Media* 18 (8): 706–720.
- Gandy, Oscar H. 1982. *Beyond Agenda Setting*. New York: Ablex.
- Genschel, Phillip, in Peter Schwarz. 2013. »Tax Competition and Fiscal Democracy.« V *Politics in the Age of Austerity*, uredila Armin Schäfer in Wolfgang Streeck, 59–83. Cambridge: Polity.

- Gollmitzer, Mirjam. 2014. »Precariously Employed Watchdogs?« *Journalism Practice* 8 (6): 826–41.
- Gordon, David M., Richard Edwards in Michael Reich. 1982. *Segmented Work, Divided Workers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grégoire, Denis. 2017. »The Market is Detrimental to the Free and Independent Production of Information.« *HesaMag#15*, Spring–Summer, 25–27.
- Hallin, Daniel C. 1994. *We Keep America on Top of the World*. New York: Routledge.
- Hardt, Hanno. 1998. *Interactions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Hoynes, William. 1995/1996. »Public Television: The Historical and Political Context.« V *Television Times: A Reader*, uredila John Corner in Sylvia Harvey, 211–220. London: Arnold.
- IHS. 2016. *The Future of Public Broadcasting*. <http://www.miptrends.com/wp-content/uploads/2016/03/miptv-mipcom-ihs-public-broadcasting-white-paper.pdf>.
- Ingram, David. 2017. »Google, Facebook Show Power of Ad Duopoly as Rivals Stumble.« *Reuters*, 28. julij. <https://www.reuters.com/article/us-alphabet-facebook-analysis/google-facebook-show-power-of-ad-duopoly-as-rivals-stumble-idUSKBN1AD1ZY>.
- Im, Yung-Ho. 1997. »Towards a Labour-Process History of Newsworkers.« *Javnost – The Public* 4 (1): 31–48.
- Lewis, Justin, Andrew Williams in Bob Franklin. 2008. »A Compromised Fourth Estate?« *Journalism Studies* 9 (1): 1–20.
- McChesney, Robert. 1997. *The Mythology of Commercial Broadcasting and the Contemporary Crisis of Public Broadcasting*. <https://www.ratical.org/co-globalize/RMmythCB.html>.
- Merrill, John C., Peter J. Gade in Frederick R. Blevens. 2001/2008. *Twilight of Press Freedom*. Mahwah, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mosco, Vincent. 2014. *To the Cloud*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Nerone, John, in Kevin G. Barnhurst. 2003. »US Newspaper Types, the Newsroom, and the Division of Labour, 1750–2000.« *Journalism Studies* 4 (4): 435–449.
- Nerone, John. 2013. »The Historical Roots of the Normative Model of Journalism.« *Journalism* 14 (4): 446–458.
- Nerone, John. 2015a. »Journalism's Crisis of Hegemony.« *Javnost – The Public* 22 (4): 313–327.
- Nerone, John. 2015b. *The Media and Public Life*. Cambridge: Polity.
- Nygren, Gunnar. 2011. Passing Through Journalism? V *Journalism Education, Training and Employment*, uredila Bob Franklin in Donica Mensing, 207–221. London: Routledge.
- Örnebring, Henrik, in Raul Ferrer Conill. 2016. »Outsourcing Newswork.« V *The Sage Handbook of Digital Journalism*, uredili Tamara Witsche, C. W. Anderson, David Domingo in Alfred Hermida, 207–221. London: Sage.
- Örnebring, Henrik. 2010. »Technology and Journalism-as-Labour.« *Journalism* 11 (1): 57–74.
- Paulussen, Steve. 2012. »Technology and the Transformation of News Work.« V: *The Handbook of Global Online Journalism*, uredila Eugenia Siapera in Andreas Veglis, 192–208. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Price, Monroe, in Marc Raboy. 2011. *Public Service Broadcasting in Transition*. Philadelphia: University of Pennsylvania. http://repository.upenn.edu/cgcs_publications/1.
- Rajgelj, Barbara. 2013. »Trg pravnih pravil kot zadnji stadij totalnega trga, mednarodno pravo kot zadnji branik socialne pravičnosti.« V *Duh Filadelfije*, Alain Supiot, 135–143. Ljubljana: *cf.
- Reinardy, Scott. 2011. »Newspaper Journalism in Crisis.« *Journalism* 12 (1): 33–50.
- Rowland, Willard D., in Michael Tracey 1990. »Worldwide Challenges to Public Service Broadcasting.« *Journal of Communication* 40 (2): 8–27.
- Silver, Beverly J. 2003. *Forces of Labor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slaček Brlek, Sašo, in Jernej Amon Prodnik. 2015. »35 let pozneje: Macbridovo poročilo v

- zgodovinskem in intelektualnem kontekstu.« *Javnost – The Public* 22 (suplement): 66–77.
- Slaček Brlek, Sašo, Jurij Smrke in Igor Vobič. 2017. »Engineering Technologies for Journalism in the Digital Age.« *Digital Journalism* 5 (8): 1025–1043.
- Smythe, Dallas. 1959/1994. »Preliminary Statement of the Argument: Freedom of the Press Doctrine in Light of Social Class Structure, Political Economy, and Power.« V: *Counterclockwise*, uredil Thomas Guback, 94–96. Boulder: Westview Press.
- Smythe, Dallas. 1977. »Communications: Blindspot of Western Marxism.« *Canadian Journal of Political and Social Theory* 1 (3): 1–27.
- Smythe, Dallas. 1981/1995. »On Audience Commodity and its Work.« V *Approaches to Media: A Reader*, uredila Oliver Boyd-Barrett in Chris Newbold, 222–229. London: Arnold.
- Soloski, John. 1989/1997. »News Reporting and Professionalism.« V: *Social Meanings of News*, uredil Dan Berkowitz, 138–154. Thousand Oaks: Sage.
- Sparks, Colin. 1995. »The Future of Public Service Broadcasting in Britain.« *Critical Studies in Mass Communication* 12 (3): 325–341.
- Splichal, Slavko, in Peter Dahlgren. 2016. »Journalism between De-professionalisation and Democratisation.« *European Journal of Communication* 31 (1): 5–18.
- Splichal, Slavko. 1997. *Javno mnenje*. Ljubljana: Založba FDV.
- Splichal, Slavko. 2005. Javnih medijev ni brez civilne družbe. V *Za javno Radiotelevizijo Slovenije*, uredila Slavko Splichal in Ivan Hvala, 12–18. Ljubljana: Društvo občinski forum.
- Splichal, Slavko. 2014. »Konec koncev – novinarstvo.« V *50 let študija novinarstva na Slovenskem*, uredili Karmen Erjavec in Melita Poler Kovačič, 43–68. Ljubljana: Založba FDV.
- Streeck, Wolfgang. 2013. »The Crisis in Context.« V *Politics in the Age of Austerity*, uredila Armin Schäfer in Wolfgang Streeck, 262–286. Cambridge: Polity.
- Streeck, Wolfgang. 2014. *Buying Time*. London: Verso.
- Thompson, Paul. 1990. »Crawling from the Wreckage.« V *Labour Process Theory*, uredila David Knights in Hugh Wilmott, 95–124. Houndsmills in London: Macmillan.
- Thussu, Daya. 2008. *News as Entertainment*. London: Sage.
- Turow, Joseph. 1997. *Breaking up America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turow, Joseph. 2012. *The Daily You*. New Haven: Yale University Press.
- Underwood, Doug. 1993/1995. *When MBAs Rule the Newsroom*. New York: Columbia University Press.
- Vobič, Igor, in Aleksander Sašo Slaček Brlek. 2014. »Manufacturing Consent Among Newswriters at Slovenian Public Radio.« *Javnost – The Public* 21 (1): 19–36.
- Vobič, Igor. 2015. »Osiromašenje novinarstva.« *Javnost – The Public* 22 (suplement): 28–40.
- Wiik, Jenny. 2015. »Internal Boundaries.« V *Boundaries of Journalism*, uredila Matt Carlson in Seth C. Lewis, 118–134. Abingdon: Routledge.
- Zenith. 2017. *Top 30 Global Media Owners 2017*. <https://www.zenithusa.com/top-30-global-media-owners-2017/>.
- Zuboff, Shoshana. 2015. »Big Other.« *Journal of Information Technology* 30: 75–89.

Sašo Slaček Brlek je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: saso.brlek-slacak@fdv.uni-lj.si

Igor Vobič je visokošolski učitelj na Katedri za novinarstvo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: igor.vobic@fdv.uni-lj.si